

щого, їх ліпше робити на крейдованому папері. І, нарешті, явно замалий тираж книжки, що, як мені здається, вимагатиме перевидання уже найближчим часом.

В цілому ж, ознайомившись з нарисом Е. І. Соломоник «Стародавні написи Криму», читач отримує досить чітке уявлення як про працю епіграфіста, так і про можливості епіграфіки як науки. Можна не сумніватися, що вона зустрінє великий інтерес у найширшого кола читачів.

С. О. МОЛЕВ

И. С. П и о р о.
Крымская Готия
(Очерки этнической истории Крыма
в позднеримский период и раннее средневековье).—

Киев: Лыбидь, 1990.— 200 с.

Рецензована книга присвячена складному і дискусійному питанню про походження населення Криму на рубежі античності і середньовіччя. Вона є підсумком майже двадцятилітньої роботи автора над цією проблематикою і мала б вийти у світ, принаймні, на десять років раніше. Однак це зовсім не применшує актуальності теми. Особливо цікава вона сьогодні, коли настільки гостро постало питання про процес формування кримсько-татарського народу, незаконно депортованого у 1944 р. зі своєї історичної батьківщини.

У вступі і першому розділі автор детально розглядає писемні джерела і літературу про середньовічних таврів та скіфів у Криму, аналізує висновок про ранню слов'янську колонізацію цього району і показує його повну неспроможність.

У наступному розділі основну увагу І. С. Піоро приділив етнічним процесам у Північному Причорномор'ї в III — першій половині V ст. та їх впливу на населення Криму. Короткий нарис про германські племена у Північному Причорномор'ї, написаний на основі писемних та археологічних джерел, ніби передує розгляду етнічної історії Криму. Особливо цікаві сторінки, присвячені готам-трапезитам.

На жаль, оповідаючи про готські походи, І. С. Піоро надто сумарно пише про другу — третю чверть III ст. У наш час писемні джерела дозволяють простежити різні напрямки походів варварів і виділити три основні хронологічні етапи в історії готських війн. Причому Північне Причорномор'я і Крим в основному фігурують у писемних джерелах відповідно їх другого (252—266 рр.) і третього (267—270 рр.) етапів¹. Досить чіткі сліди просування варварських дружин простежено не лише за писемними джерелами, а й археологічно. До третього етапу цих війн, скоріш за все, відносяться сліди руйнацій і пожеж на Неаполі скіфському, городищі Алма-Кермен і Усть-Альмінському городищі². Саме наприкінці 60-х — початку 70-х рр. III ст. на шляху на Боспор готськими дружинами і були розгромлені пізньоскіфські городища, розташовані у передгірських районах Таврійського півострова³. Врахування загальноісторичної ситуації разом з археологічним матеріалом, очевидно, дозволяє уточнити нижню дату могильників з трупопаленнями, етнічна атрибуція яких являється, мабуть, одним з основних стрижнів дослідження І. С. Піоро.

Проаналізувавши писемні джерела, автор показав процес проникнення давніх германців у Північне Причорномор'я і Крим. На жаль, ідентифікувати ці дані з археологічними матеріалами не цілком вдається. Судячи з писемних джерел, германські племена грали в історії Північного Причорномор'я III — IV ст. домінуючу роль, а це значить, що вони мали складати тут компактно, добре організовану численну етнічну групу. Археологічними дослідженнями поки що виявлені сліди германців лише на нечисленних змішаних могильниках, де переважають риси скіфо-сарматської поховальної обрядовості. Це урнові і ямні трупопалення, які супроводжувались повторно обпаленим інвентарем і уламками спеціально розбитих посудин; культові ями на могильниках заповнені камінням та деревним вугіллям; ліпні посудини характерних форм і

© В. М. ЗУБАР, Д. Н. КОЗАК, 1992

посудини і іксовидними вушками; «черняхівські» під'язні фібули і фібули з декоративними кільцями, кошикоподібні і трикутні залізні підвіски та інші речі північно-західного типу. Їх супроводять поселення з наземними глинобитними або заглибленими житлами.

Всі ці матеріали мають прямі аналоги на території північної Польщі, на Волині і на окремих пам'ятках Буго-Дністровського межиріччя, які відносяться до вельбарської культури. Ці пам'ятки залишені, на думку більшості сучасних дослідників, германськими племенами, в основному готами і гепідами.

Матеріали, пов'язані з германським населенням, з'являються у Північному Причорномор'ї у другій половині III ст. н. е. На думку Б. В. Магомедова, просування германців не носило завойовницького характеру по відношенню до напівварварського скіфо-сарматського населення. Як правило, переселенці вливались у місцеві общини ⁴. Це нібито підтверджується відсутністю «чистих» германських (вельбарських) пам'яток.

Напевно, слід погодитися із запропонованою Б. В. Магомедовим схемою «востання» вельбарців у місцеве середовище. Однак це стосується тільки тієї, найпевніше, невеликої частини германців, яка поселилась у Північному Причорномор'ї у III—IV ст. Навряд чи ця група готів, до того ж змішана з скіфо-сарматським населенням, могла грати роль організаторів численних морських і сухопутних походів у межі імперії, хоча вони, напевно, брали в них участь. Більш вірогідно, що проводирями варварів були готські дружини, які спеціально для цієї мети збирались воєначальниками з усієї підладної території.

Щоб ясніше уявити цю думку, торкнемося коротко питання про вельбарську культуру на території України. Вельбарські пам'ятки компактною групою поширені лише на території Волині і в Південному Побужжі. Найраніші з них датуються кінцем II ст. н. е. (могильники в Любомлі, Машеві, Басві-ІІ, поселення в Боратині, Линові, Рванцях, Лепесовці та ін.). Характерною рисою вельбарських пам'яток є присутність значної кількості елементів пшеворської культури. У малозміненному вигляді вельбарські старожитності існують на Волині до кінця IV ст., у Південному Побужжі — до III ст. На території Південної Волині, в зоні контакту з черняхівською культурою, у III ст. утворились змішані вельбарсько-черняхівські пам'ятки байської групи ⁵. У інших регіонах Лісостепу вельбарські старожитності III—IV ст. з частково збереженою культурною специфікою існували в оточенні черняхівських старожитностей (Велика Слобідка II в Середньому Подністров'ї, Шершні на Південному Бузі, Глеваха, Цибли у ередньому Подніпров'ї) або в якості одного з їх компонентів.

Таким чином, виходячи з археологічних джерел можна припустити, що германці в тій чи іншій кількості були присутні практично на всій території сучасної Правобережної України (за винятком Верхнього Подністров'я), а не тільки у Північному Причорномор'ї. Очевидно, основною або опорною територією була Волинь, в інших регіонах германці жили впереміш з корінним населенням. Осідання готських племен в процесі міграції, під час якої якісь угруповання залишалися на Волині і Лісостепу Східної Європи, підтверджується і писемними повідомленнями Йордана ⁶.

Природно припустити, що для того, щоб утримати в покорі народи Лісостепу, в тому числі слов'ян, германці повинні були мати дуже сильне і добре організоване військо. В «Готиці» Йордан пише про численні походи готів, їх бойові сутички з різними племенами. При цьому військо готських вождів начисляється десятками, а то й сотнями тисяч. Якщо навіть взяти до уваги, що до цього війська входили значні маси підкорених і союзних племен, основу все ж таки мали складати самі германці. Виникає питання, де вожді набирали такі значні сили готських воїнів, яка механіка організації війська з іноплеменників?

Мабуть треба визнати, що ареал вельбарських пам'яток окреслює територію, об'єднану в «царство Германаріха» за описанням Йордана. Це «царство» являло собою, очевидно, тимчасове об'єднання всіх або більшості існуючих більш мілких племінних чи міжплемінних одно- або багатоплеменних утворень під політичною егідою готів. Кожне з цих утворень мало, ймовірно, більш роздіблену організаційну структуру, яка опиралась на родові чи сімейно-общинні військові загони готів, що жили серед аборигенів. Напевно, мала місце налагоджена організація зв'язку між такими дрібними групами германців, що разом створювали військову силу, здатну не лише тримати в покорі поневолені племена, а й формувати у потрібний момент великі військові об'єднання для дальніх походів.

Сприятливі кліматичні умови, численні плодоносні землі, сила лісів та озер, що створювали прекрасну основу для господарської діяльності, нарешті, панівне становище серед корінного населення, спричинили високий і стабільний приріст населення, процвітання готських племен. Га-

даємо такими, приблизно, факторами можна пояснити майже 200-річне панування готів на території сучасної України і Молдови, збереження на тривалий час етнічної відособленості.

Ймовірно, звідси у Північне Причорномор'я приходили готські дружини, які об'єднували навколо себе скіфо-сарматські, фракійські та інші племена для здійснення грабіжницьких нападів. У такому разі пояснюється невідповідність між домінуючою роллю германців у Північному Причорномор'ї, відображеною в писемних джерелах, і мізерною кількістю археологічних джерел про германців на цій території.

Третій розділ, на думку автора основний, присвячений питанню про готів у Південно-Західному Криму і локалізації «області Дорі». На основі писемних і археологічних джерел І. С. Піоро досить детально розглядає будівельну діяльність Юстиніана I в Тавриці і доходить висновку, що під «довгими стінами» Прокопія треба розуміти укріплення Мангупа, добре вивчені протягом останнього десятиліття.

Зазначимо, що питання про «довгі стіни» і локалізацію «області Дорі» вже не раз ставилось в літературі, але, на нашу думку, лише автору дослідження вдалось запропонувати найбільш переконливе вирішення цієї проблеми у тісному зв'язку з історією Таврики і політикою Візантії в цьому регіоні. При цьому І. С. Піоро не лише по-новому інтерпретував писемні джерела, але й підкріпив свої висновки значною кількістю археологічного матеріалу, який у такому обсязі ще не використовувався. Очевидно, зараз можна вважати встановленим, що локалізувати Кримську Готію слід на території всього Південно-Західного Криму, включаючи і Південний берег, а її адміністративний центр Дорі-Дорос ототожнювати з Мангупом.

Друга частина розділу присвячена аналізу відомостей стосовно проникнення в Крим племен поліетнічного готського союзу племен. Вирішивши питання про локалізацію Дорі, автор повертається до початку готської історії Таврики. У цій частині книги надзвичайно цікаві описання могильників III — початку V ст., у яких відкрито поховання з трупоспаленнями. Причому вперше у вітчизняній літературі дана досить повна, хоча і сумарна, характеристика матеріалів з могильника біля радгоспу «Севастопольський». Матеріали цього могильника, дослідженого С. Ф. Стржелецьким, і до нині не введені до наукового обігу, а тим часом їх опрацювання і публікація мали б першочергове значення для вирішення багатьох неясних питань не лише в давній історії Криму, але й всього півдня Східної Європи. На жаль, дирекція Херсонського заповідника, в архіві та фондах якого зберігаються матеріали розкопок С. Ф. Стржелецького, до цього часу нічого не зробила для цього.

Зведення І. С. Піоро по могильниках і трупоспаленнях можна доповнити ще трьома, які залишились не відомими досліднику. Це могильники в урочищі Александріада і біля с. Флотське (Корань) на Гераклеїському півострові, а також біля с. Верхньо-Садове (Дуванкой) в Бельбекській долині⁷. Незважаючи на те, що матеріалів з цих могильників небагато, сам факт їх існування поряд з Херсонесом підтверджує ряд висновків, зроблених І. С. Піоро, і дозволяє більш детально говорити про тісні зв'язки Херсонеса з населенням, що залишило ці поховальні пам'ятки.

Проаналізувавши топографію могильників з трупоспаленнями, І. С. Піоро пише про те, що, очевидно, населення, яке входило до готського союзу племен, наприкінці III—IV ст. використовувалось Римською імперією в якості федератів (с. 107). В цілому з цим, мабуть, не можна не погодитись, однак хотілося б дещо конкретизувати цей у вищій мірі цікавий висновок.

Виходячи з наявних в нашому розпорядженні джерел, зараз можна стверджувати, що у середині — третій чверті III ст., у зв'язку із загостренням військово-політичної обстановки на Дунаї, з Херсонеса був виведений римський гарнізон, який знаходився там з середини II ст. Пряма римська військова допомога місту у цей час була замінена субсидіями, на які і утримувався гарнізон Херсонеса, що набирався з місцевих жителів. У організаційному відношенні він був близьким легіону балларів пізньоримської армії, але фактично представляв міську міліцію, яка у цей час звичайно використовувалась для захисту міст, як це було, наприклад, на Балканах.

Розповідь Костянтина Багрянородного про події херсонсько-боспорського військового протистояння наприкінці III—початку IV ст., історична вірогідність якої нині загально визнана, дозволяє зробити висновок, що Херсонес на прохання римської адміністрації виступив проти боспорських царів не своїми власними силами, а лише зібравши певні військові контингенти у своїй окрузі. Іншими словами, Херсонес у цей час був центром більш-менш обширного району Таврики. Це добре погоджується з результатами аналізу поширення античного імпорту у Південно-Західній і Південній Тавриці⁸. Причому зміни у напрямках торгових контактів Хер-

сонеса у порівнянні з II—III ст. досить яскраво відображають зовнішньополітичну обстановку, що склалася у другій половині III—IV ст. у цій частині Таврики.

Якщо в такому контексті розглянути топографію могильників з трупоспаленнями другої половини III—початку V ст., то можна зробити висновок, що розміщення населення, яке входило до складу готського союзу племен в околицях Херсонеса і на Південному березі Криму, на місці чи поряд з місцями дислокації римського війська, не могло мати місця без погодження дій з імперською адміністрацією. Очевидно, в цьому слід вбачати цілеспрямовану акцію з боку Херсонеса і римських властей, які виявили певну зацікавленість у безпеці міста, звідки виводився чи вже був виведений римський гарнізон. У протилежному випадку будуть зовсім незрозумілі тісні економічні і військово-політичні контакти цього прийшлого населення з Херсонесом.

Отже, і у нас є всі підстави погодитись з І. С. Піоро в тому, що населення, яке залишило могильники з трупоспаленнями, треба розглядати як союзників імперії. Однак віднесення їх до федератів уявляється передчасним. Інститут федератів у імперії остаточно сформувався тільки в період правління Костянтина I (306—337 рр.)⁹, а осідання в Тавриці представників готського союзу племен відбувається на 30—50 років раніше, що вже само по собі не дозволяє використовувати цей термін. Мабуть, виходячи з того, що дещо пізніше рядом джерел у Тавриці фіксуються федерати імперії, населення другої половини III—початку IV ст., що залишило могильники з трупоспаленнями, має бути інтерпретовано як «союзники» (*Symbarchaii*), які за своїм становищем були близькі питегі, або квазіфедерати¹⁰. Такі формування добре відомі у попередній період у прикордонних областях Римської імперії¹¹, а у останній чверті III ст. за Дунаєм, на території колишньої римської Дахії¹². Саме тому, вірогідно, термін «федерати» краще використовувати лише стосовно періоду післявоєнної реформи Костянтина¹³. Причому нині є всі підстави припускати, що в кінці IV—початку V ст. у Південно-Західній Тавриці була продовжена політика більш раннього часу, але вже по відношенню до нової групи варварського населення, яке залишило скарб з наслідуваннями «лучистинського типу».

Найбільше уваги заслуговує четвертий розділ книги, у якому автор розглядає питання про сармато-аланське населення Криму. І. С. Піоро, використавши величезний фактичний матеріал, дав у цілому вірну характеристику аланського етносу в Тавриці і простежив його історичні долі у ранньосередньовічний період. Однак, з нашої точки зору, побудова праці не за хронологічними періодами, а за етнічними характеристиками (таври, скіфи, готи, сармато-алани), не дозволила досліднику одержати до кінця чіткі етнічні характеристики по горизонталі, а також виявити всю багатогранність і неповторність етнічної ситуації регіону напередодні готського вторгнення.

Справа в тому, що сармати почали грати ведучу роль в історії Південно-Західного Криму уже з рубежу нашої ери, коли їх союзи племен зайняли панівне становище у степовій зоні Північного Причорномор'я. Події, що відбувалися тут, тією чи іншою мірою відбивалися і на історичних долях населення Криму, тому, говорячи про історію населення Таврики, їх варто розглядати на широкому історичному тлі принаймні з I ст. Автор же приділив основну увагу історії сарматів з середини III ст., взявши за основу вже хронологічний, а не етнічний принцип, що не могло не позначитися на ряді висновків.

Зазначимо, що поява сарматських поховальних пам'яток у Криму на рубежі нашої ери і особливо помітне їх збільшення у II та III ст., дає можливість говорити про те, що сармати уже в цей час жили на одних городищах зі скіфами і мали на них досить сильний вплив. У свою чергу це дозволяє припускати певну воєнно-політичну залежність пізніх скіфів від сильнішого у військовому відношенні сарматського союзу племен, а, можливо, і ранньокласового державного об'єднання аорсів, на чолі якого у другій половині I ст. стояли Фарзой та Інісмей. Ця залежність могла носити різний характер і на певних етапах коливатися від політичної лояльності до данницьких відносин. Саме цим, вірогідно, і варто пояснювати масове осідання сарматів на землю у Південно-Західному Криму у перші століття нашої ери. Етнічний образ Пізньої Скіфії міняється. Причому є підстави припускати, що тут проходив процес утворення нової етносоціальної спільності, який, однак, з ряду причин не встиг завершитися.

Становище різко змінюється з приходом у Північне Причорномор'я аланських племен, які стали причиною загибелі пізньоскіфських городищ Нижнього Дніпра і ослаблення скіфів Криму. Внаслідок цього, а також зусиль римської військової адміністрації в Тавриці, дуже сарматизоване населення Південно-Західної частини Криму, очевидно, аж до середньої течії р. Альми на півночі, потрапило під контроль Риму і Херсонеса. Фактично пізньоскіфське ранньокласове державне утворення, яке принаймні з I ст. було васальним по відношенню до сарматів, на рубежі II—III ст. перестало існувати.

Короткий екскурс в історію населення Криму, яка передувала бурним подіям середини III ст., дозволяє зробити висновок, що готські дружини, до складу яких входила і якась частина алан, зустрілись у Тавриці уже із значно сарматизованим населенням. А це, звичайно, не могло не відбитися на складних етнічних процесах, які проходили на території майбутньої Кримської Готії у пізньоантичний період. Мабуть, зникнення обряду кремації у пришельців і явне переважання у ранньосередньовічних могильниках сарматських рис обряду якоюсь мірою варто пояснювати процесом асиміляції, яка була зумовлена зміною господарчого укладу кримських готів. Прийшовши в Крим і ставши осілим населенням, готи повинні були в тій чи іншій мірі засвоїти культуру і спосіб життя підкореного ними населення. Певною мірою цей процес міг бути прискореним змішаними шлюбами, про що можна твердити на підставі цікавих спостережень І. С. Піоро. Однак кримські готи, незважаючи на втрату ряду етнографічних рис, навіть в добу розвинутого середньовіччя зберегли низку притаманних їм етнічних особливостей, на яких і акцентує свою увагу автор дослідження.

Звичайно, висловлені зауваження ні в якому разі не применшують заслуг автора і його великого вкладу у вивчення етнічної історії Криму. Це, швидше, роздуми з приводу прочитаного і спроби осмислити той величезний археологічний матеріал, яким вільно користується автор. В цілому, оцінюючи монографію І. С. Піоро, слід відзначити, що вона є зрілим, добре аргументованим і актуальним історико-археологічним дослідженням, в якому не лише поставлені, а й вирішені досить суперечливі і складні проблеми, як пізньоантичної, так і ранньосередньовічної історії Криму. І. С. Піоро «зруйнував» усталені уявлення про історичний розвиток Південно-Західного Криму у III—VI ст., що, ймовірно, стане новим поштовхом до подальшого поглибленого дослідження не тільки етнічних, а й інших не менш важливих і дискусійних проблем історії Кримського півострова. Безумовно, рецензована монографія І. С. Піоро є помітним явищем у вітчизняній історіографії і хорошою основою для написання не лише узагальнюючих праць з давньої історії Криму, але й України в цілому.

В. М. ЗУБАР, Д. Н. КОЗАК

Примітки

¹ Ременников А. М. Борьба племен Северного Причерноморья с Римом в III в.— М., 1954.— С. 18—72, 144.

² Гороховський Е. Л., Зубар В. М., Гаврилюк Н. О. Про піаню дату деяких античних городищ Ольвійської хори// Археологія.— 1985.— Вип. 49.— С. 25, 26, 31, 32.— Рис. 1.

³ Поп: Высотская Т. Н. Поздние скифы в Юго-Западном Крыму// МИА.— 1971.— № 177.— С. 159, 160; Высотская Т. Н. Поздние скифы в Юго-Западном Крыму.— К., 1972.— С. 63, 187.

⁴ Магомедов Б. В. Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья.— К., 1987.— С. 92.

⁵ Козак Д. Н. Этнокультурное развитие населения северо-западной Украины в первой половине I тыс. н. э.: Автореф. ...докт. дисс.— К., 1989.— С. 29.

⁶ Баран В. Д., Гороховский Е. Я., Магомедов Б. В. Черняховская культура и готская проблема (Славяне и Русь) в зарубежной историографии.— К., 1990.— С. 41.

⁷ Бороздин Н. Новые археологические открытия в Крыму.— М., 1925.— С. 23.— Рис. 14; Стржелецкий С. Ф. Паспорта на памятники, находившиеся в ведении Херсонесского музея в 1949—1955 гг.// Архив ГХЗ.— Дело №№ 1391—1392/1-11.— Мог. 22; Савеля О. Я., Черных А. А. Работы Севастопольской новостроечной экспедиции// АО за 1978 г.— М., 1979.— С. 398, 399.

⁸ Кадеев В. И., Сорочан С. Б. Экономические связи античных городов Северного Причерноморья (на материалах Херсонеса).— Харьков, 1989.— С. 89.

⁹ Grosse R. Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der Byzantinischen Themenverfassung.— Berlin, 1920.— S. 80—88; Várady L. New Evidences on Some Problems of the Late Roman Military Organization// Acta Antiqua.— 1961.— t. 9.— fusc. 3—4.— P. 348—352.

¹⁰ Grosse R. Op. cit.— S. 25—29; Stein E. Die Kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im Römischen Deutschland unter dem Prinzipat.— Wien, 1932.— S. 235.

¹¹ Zahariade M. Trupele de origine hispanica in Dacia// SCIV.— 1976.— t. 27.— N 4.— P. 488; Domaszewski A. Die Rangordnung des römischen Heeres.— Wien, Köln, 1981.— S. XVII, 59—61 та ін.

¹² Cataniciu I. B. Evolution of the System of Defence Works in Roman Dacia.— Oxford, 1981.— S. 55.

¹³ Поп: Maspero J. Organisation militaire de L'Egypte Byzantine.— Paris, 1912.— p. 45—46, 61—63.